

REZÜMÉK

ADORJÁNI ZSOLT

KALLIMACHOS: *EKTHEÓSIS ARSINOÉS*

Előzetes kutatási beszámoló

Tanulmányomban Kallimachos egyik rendhagyó költeményét (*fr.* 228: *Ektheósis Arsinoés*) elemzem változatos nézőpontból. Dolgozatom fő állításai és eredményei a következők: (1) A PFEIFFER kiadásában *fr.* 226–229-ként jegyzett négy költemény önálló, a tizenhárom *iambostól* elkülönülő egységet alkot. Ez irányba mutat a költemények sajátos metrikai karaktere és a költő azon törekvése, hogy korábbi művekben (főként az *Aitia* elégikus költeményben) szereplő témákat dolgozzon fel újra. (2) A műfaj vizsgálatánál a régebbi szakirodalom megközelítéséhez képest újszerű módon a történeti elégia előképének relevanciáját hangsúlyozom és Simónidés Plataia-elégiájával vetem össze a költeményt. Emellett fény derül a prooimion himnikus vonásaira, kapcsolatára más múzsainvokációkkal Kallimachosnál (Artemis-himnusz) és a korábbi hagyományban (Homéros, Ibykos, Simónidés, Pindaros), továbbá a „Múzsafogat” képzetének jelentőségére is. (3) A költeményhez szóló tartalmi összefoglaló (*diégésis*) állítását, miszerint Arsinoé tiszteletére oltárt és szentélyt emeltek a kikötő („emporion”) közelében, a királynő kanópusi kultushelyére vonatkozatom, ahol Aphrodité Zephyritisként tisztelték. (4) Ez lehetővé teszi a költemény összevetését az *Aitia* záróelégiájaként szolgáló „Bereniké hajfürtje” című darabbal, ahol Arsinoé kanópusi szentélye központi szerepet játszik. Szintén fontos párhuzamként szolgál a *Victoria Berenices* című elégia,

amely az *Aitia* harmadik könyvének elején kapott helyet. (5) Új értelmezéssel szolgálok azon részlet értelmezésére, hogy Arsinoé lelke a (teli)hold mellett halad el a Szekér csillagkép irányában, bizonyítva, hogy a Hold mint Persephoné lakhelye és mint egyfajta „égi Élyision” eschatologikus jelentőséggel bír. Ez a megfigyelés vezet tovább a költemény és a homérosi Démétér-himnusz kapcsolatának elemzéséhez. (6) Végül fényt derítek a költemény átfogó szerkezetére (isten és emberi történések párhuzama) és kísérletet teszek a befejezés rekonstrukciójára. Eszerint Héphaistos felelősége, Charis jósolja meg Philóterának, Arsinoé korábban megistenült testvérének, hogy a királynő jelenléte nem szűnik meg halálával a földön, hanem kultuszként (Aphrodité Zephyritis) továbbél. A szereplők neve (Charis, Aphrodité) összefüggésbe hozható a ptolemaida udvari ideológiával. (7) A dolgozat befejező részében néhány utóéleti vonatkozást vizsgállok. Arsinoé lelkének „elrablása” a Dioskurosok által nyelvileg és tartalmilag a hésiodosi Phaethón szerelmi történetét idézi, akit Aphrodité ragad magához az égbe és tesz szentélye őrzőjévé. Kallimachos valószínűleg tudatosan használta fel ezt az előképet (a szentély és az istennő jelenléte is közös vonás), később pedig Apollónios Rhodios eposza egyik epizódjában (Bútés elragadása) mindkét előképre hivatkozni látszik. A latin költő, Ennius Romulus elsiratásának jelenetében az uralkodó eltávozását kísérő általános gyász kallimachosi képét idézi fel. Végül a Nero-kori epikus, Lucanus a Hold szerepének hangsúlyozásával Cato apothéozisában szintén a hellenisztikus előképet hasznosítja.

KULCSSZAVAK:

Kallimachos, Arsinoé, thrénos, történelmi elégia, himnusz, múzsainvokáció, allúziós technika, utóélet.

BABUCS ZOLTÁN

HONVÉDSÉG ÉS TERÜLETI REVÍZIÓ 1938–1940

1938 nem csak Európa, hanem a Magyar Királyság és a Magyar Királyi Honvédség életében is mérföldkő volt. Március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök hirdette meg a honvédség minőségi és mennyiségi fejlesztését szolgáló győri programot. A trianoni béke katonai korlátozásai akkor szűntek meg, amikor a kisantant államok az augusztus 29-i bleidi egyezményben elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.

A fegyverkező Németország annektálta a Saar-vidéket, 1938 tavaszán pedig az Anschluss révén Ausztria a Reich részévé vált, majd a müncheni egyezmény alapján a csehszlovákoktól megszerezte a Szudéta-vidéket. Csehszlovákiának tárgyalás útján kellett rendeznie területi vitáit Magyarországgal és Lengyelországgal, s amennyiben ezek eredménytelenek maradnak, úgy nemzetközi döntőbírótság fogja azokat rendezni. Kevésbé ismert, hogy az augusztus 22-i kielii flottaparádé után Adolf Hitler felvette Csehszlovákia elleni német támadás lehetőségét, amihez magyar segítséget kért, de azt Horthy Miklós kormányzó a honvédség felkészületlenségére és a támadás felelősségére való tekintettel elutasította. A németek innentől kezdve bizalmatlanul tekintettek a magyarokra. A komáromi csehszlovák-magyar határtárgyalások (október 8-13.) alatt október 11-én Ipolyság és Sátoraljaújhely-Gyártelep visszatért Magyarországhoz, de a tárgyalások megfeneklettek, s a csehszlovákok mellett a honvédség is mozgósított. Magyarország október 20-án nemzetközi döntőbíráskodást kért, amelyet 26-án Csehszlovákia is elfogadott. Mivel Nagy-Britannia és Franciaország kijelentette, hogy a térség nem érdekli és lemondott jogai-

ról, a határterületi vitát Németország és Olaszország rendezte. A bécsi Belvedere palotában november 2-án kihirdetett első bécsi döntés az olaszok jóindulatát tükrözte, Magyarországhoz került a Felvidék és Kárpátalja déli része, 11.927 km² terület és 1.058.000 lakos, akiknek 86,5 százaléka volt magyar. A határkiigazítások révén a hazatért felvidéki területek nagysága 1939 márciusának végéig tovább nőtt, így 12.012 km² tért vissza a magyar Szent Korona fennhatósága alá. A felvidéki bevonulás 1919 óta a honvédség első jelentős hadmozdulattal együtt járó tevékenysége volt, amelyet a magyar csapatok november 5. és 10. között hajtottak végre.

1939. március közepén a csehszlovák állam szétesésekor a honvédség kijelölt csapatai március 14-én megkezdték önálló vállalkozásukat Kárpátalja elfoglalására, március 18-ára elérték az ezeréves határt. A természetes határ kialakítása érdekében a honvédség Tisza völgyében lévő részeit Kárpátalja nyugati határára zárkóztatták fel, március 23-án behatoltak a szlovák állam területére, átlépve a korábbi szlovák-ruszin belhatárt. Berlin tiltakozott, ezért a magyar katonai vezetés leállította a hadműveleteket, de a háború a levegőben tovább folytatódott, amelyet március 26-án szüntettek be. Szlovákia március 31-én elismerte az első bécsi döntést és Kárpátalja visszacsatolását. Ekkor 12.171 km² és 670.000 fő tért vissza a Magyar Királysághoz. Kárpátalja lakosainak csak 12,7 százaléka volt magyar, döntő többségét a ruszin etnikum jelentette.

A Wehrmacht 1940-es nyugat-európai villámháborúja idején a részleges mozgósítások történtek Romániában is, és Magyarország hasonló lépésre szánta el magát. A románok a németek felé közeledtek, így Erdély visszaszerzésének lehetősége bizonytalan időre kitolódott. Június 26-án a Szovjetunió felszólította Romániát a besszarábiai és a bukovinai területek „visszaadására”. A magyar kormány úgy döntött, hogy szintén területi igényekkel lép fel a románokkal szemben. A szovjetek június 28-án beléptek Románia területére, a románok bizonytalan helyzet miatt elrendelték az általános mozgósítást, a magyar kormány reagálása sem maradt el és megtörtént a honvédség teljes mozgósítása. Három magyar hadsereg 550 ezer

fővel július közepére vonult fel a Tiszántúlon és Kárpátalján. A seregetek elhelyezkedését és alárendeltségét a Románia elleni hadművelet terve határozta meg. Miután a tengelyhatalmak nyomására augusztus 16. és 24. között Turnu Severinben megtartott román-magyar tárgyalások eredménytelenül zárultak, a magyar csapatok támadását augusztus 28-ára tűzték ki. Erre nem került sor, mert a románok kérték a német és olasz döntőbíráskodást. Az augusztus 30-i második bécsi döntés Németország és az ipari körzeteit megtartható Románia, nem pedig Magyarország érdekeit szolgálta. A Magyar Királysághoz a partiumi, az észak-erdélyi területek és a Székelyföld tért vissza: 43.492 km² terület, 1.344.000 magyar, 1.069.000 román és 47.000 német nemzetiségű lakossal. A honvédség diadalittas erdélyi bevonulására szeptember 5. és 13. között került sor.

Az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletekkel fejeződött be az országgyarapítás időszaka, amelyért súlyos árat fizetett Magyarország: a németek oldalán be kellett lépnie a II. világháborúba.

KULCSSZAVAK:

magyar hadseregfejlesztés, revízió, müncheni egyezmény, első és második bécsi döntés, területi visszacsatolások.

BORVENDÉG ZSUZSANNA

HIDEGHÁBORÚS HUNGARIKUM

A magyar külkereskedelem sajátosságai a CIA szemszögéből

A második világháborút követően a lezáruló vasfüggöny mesterségesen, politikai ideológiák mentén osztotta két részre a világot. A gazdasági élet szereplői számára a merev elzárkózás életszerűtlen helyzetet teremtett, hiszen a nemzetközi nagyvállalatok voltak a gazdaság mozgatórugói már akkor is, és a globalizált pénzügyi világban hátrányt jelentett a tőke áramlásának ilyen mértékű akadályoztatása. A pénz mozgásának további biztosításához szükséges volt a gazdasági kapcsolatok fenntartása, amelyhez kellett egy kikaput nyitni a világrendeket elválasztó falon. Ezt a szerepet töltötte be Magyarország, ugyanis kialakított egy sajátos kereskedelmi gyakorlatot, ezzel megteremtve az összeköttetést a nyugati világ és a keleti blokk között.

A magyar külkereskedők már a negyvenes évek végétől törekedtek arra, hogy élénk árucere-forgalmat alakítsanak ki az akkor még három-hatalmi megszállás alatt lévő nyugatnémet területekkel. Ez a gazdasági kapcsolatrendszer lett az alapja annak a kereskedelmi hálózatnak, amely a közvetítő kereskedelmet előtérbe helyezve megnyitott egy gazdasági csatornát az egymással szembenálló világrendek között. A magyar külkereskedelmi vállalatok az ötvenes évektől kezdve egyre nagyobb arányban alkalmazták a reexportot, de nemcsak a Kelet–Nyugat közötti kereskedelmi kapcsolatok életben tartására, hanem gyakran kapcsolódtak be nyugati cégek egymás közötti üzletkötéseibe is közvetítőként. A reex-

port nagyarányú alkalmazása felkeltette az Amerikai Egyesült Államok hírszerzésének a figyelmét is, és az ötvenes évek második felétől kezdve több elemzést is készítettek arra vonatkozóan, hogy milyen szándék húzódhat meg a különleges árucseré-ügyletek mögött. Az amerikai és a magyar titkosszolgálati anyagok összevetéséből kiderül, hogy a közvetítő kereskedelem kialakítása lett a gazdasági alapja egy pénzügyi érdekcsoport, a külkereskedelmi lobbifelemelkedésének Magyarországon a hatvanas évek végére. Ez az érdekcsoport jelentős mértékben befolyásolta Magyarország gazdaságpolitikáját, és a hetvenes évek elejére át is vette a kezdeményező szerepet. A reformközgazdászok által kidolgozott és 1968-ban útjára indított új gazdasági mechanizmus a külkereskedelmi lobbiférdekeinek a csorbításával járt, hiszen az iparvállalati autonómia a külkereskedelmi hálózatok privilégiumait csonkította volna. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a gazdasági reform megbuktatásában fontos szerepet játszott az említett érdekcsoport, amely 1972-re azt is elérte, hogy a blokkban egyedülálló módon lehetőséget kapott arra, hogy cégeket alapítson a kapitalista világban. 1972 után a magyar állami külkereskedelmi vállalatok hozzáálltak, hogy a nyugati országokban létrehozzák leányvállalataikat, amelyekbe gyakran bevontak külföldi tőkét is. Ezek a cégek további vállalatok tulajdonosai lettek, vagyis a hetvenes évek elejétől megkezdődött egy offshore-jellegű céghálózat alapítása, amely utat nyitott a reexportálás felfuttatásához. Magyarország ezzel a sajátos szerepvállalással gyakorlatilag elérte, hogy a hidegháború teljes időszakában biztosította a tőkeáramlást a vasfüggönyön keresztül. Ezen kereskedelmi hálózat kiépülésének következménye volt, hogy az állami kereskedelmi vállalatok kiszervezték jövedelmező – főleg reexport – ügyleteiket a leányvállalatokhoz, és a profitot nyugati bankszámlákon helyezték el. A korrupciós gyakorlat komoly károkat okozott Magyarországnak, hiszen a folyamatos külkereskedelmi hiány volt az egyik okozója az eladósodásnak, de a magyar hatóság mégsem tett hatékony lépéseket az illegális tevékenység megakadályozására, hiszen ezen a há-

lőzetokon keresztül biztosították a technológiai transfert, az embargós szállításokat is.

KULCSSZAVAK:

hidegháború, hírszerzés, titkosszolgálat, CIA, külkereskedelem, reexport, vegyesvállalat, vasfüggöny, külkereskedelmi lobbizás.

EÖRY VILMA

NÉMETORSZÁG NYELVPOLITIKÁJA

Nyelvpolitikája minden országnak van, akár van hivatalosan elfogadott, törvényi szintű szabályozása a nyelv használatára, a nyelv alakulásának befolyásolására, akár nincs. A fokozott szabályozás határozott nyelvpolitikát jelez, az alulszabályozás vagy a szabályozás hiánya pedig azt mutatja, hogy az állam alig avatkozik be, vagy semmiképpen sem igyekszik befolyásolni és deklarálni is államnyelve helyzetének, minőségének alakulását.

A globalizáció folyamatosan fokozódó hatásai között a nyelvi és a nyelvhez kötődő jogok szabályozása olyan közösségek esetében is indokolt és fontos, amelyek államukban többséget alkotnak, hiszen a globális szintéren „kisebbségben vannak”. Ezek a jogok és érvényesülésük megerősíti nyelvi és kulturális közösségi és egyéni identitásukat, biztosítja a személyiség kötődését, stabilitását, és csak így, ezen keresztül lehet a személy és nyelvi-kulturális közössége a globális világ különböző lépcsőit képviselő szervezetek, valamint az emberiség hasznos tagja.

Az ideális megoldás az lenne, ha az állam polgárai és a nyelvközösség érdekében törvényileg is biztosítaná anyanyelvüknek az élet minden területén való használatát, ha szabályozásokkal elérné, hogy az anyanyelvű állampolgár (a többségben levő is) anyanyelvén elérhesse és érthesse a rá vonatkozó, neki szóló közléseket.

Németországnak nincs nyelvstratégiája, sem nyelvtörvénye, sőt alaptörvénye nem tartalmazza azt a tényt, hogy Németország hivatalos nyelve a német. Ez utóbbi szinte példátlan Európában. Közben azonban informális szinten az terjed, hogy Németországnak két hivatalos nyelve van, a

német és az angol, ez utóbbi elsősorban a gazdaság működését szolgálja. Vajon miért ilyen a helyzet? Ők nem küzdenek a többi európai országhoz hasonló nyelvi-nyelvhasználati gondokkal? Meddig megy el a nyelvi szabályozásban az állam, és hogyan vélekedik minderről a politika, a német tudományosság, valamint a közvélemény? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Egy számunkra idegen ország belső ügyeiről, folyamatairól nehéz jó képet rajzolni. A tanulmány mérvadó német tudományos közlemények, politikusi megnyilatkozások, különböző sajtóközlemények alapján kísérel meg, hogy egy rövidebb időszakról, a 21. századnak inkább az első és részben a második évtizedéről közelképet adjon, láttassa a törekvéseket, a vitákat, a manipulációkat, az elhallgatásokat. A napi hírekből, a parlamenti jegyzőkönyvekből, valamint tudományos publikációkból végül is az a kép rajzolódik ki, hogy mind a német kutatókat, mind a politikát, mind a beszélő közösséget (mindegyiknek egy bizonyos részét) erősen foglalkoztatja a német nyelv mai helyzete, elsősorban Németországon belül. Akiket nem foglalkoztat különösebben, azok is alkotnak róla véleményt, e kétféle viszonyulásból jönnek létre aztán a viták, különösen a nyelv iránt érdeklődők körében, olykor a nyelvész szakmán belül, de a politikában és a beszélő közösségben is. A tanulmány ezek elemzésével mutatja be, hogy Németországban milyen folyamatok zajlanak az anyanyelv körül úgy, hogy eredményük, legalábbis nyelvpolitikai szinten, nincsen.

KULCSSZAVAK:

nyelvpolitika, nyelvstratégia, nyelvvédelem, nyelvtörvény, az angol nyelv hatása, Denglisch, alaptörvény, hivatalos nyelv

FEHÉR BENCE

LEGŐSIBB NYELVEMLÉKEINK?

Bajelhárító alakok és rovásfeliratok avarkori tűtartókon

Az avarkori rovásfeliratok jellegzetes csoportját alkotják a (részben négy-
szöghasáb, részben henger alakú) csont tűtartókba vésett jelek. Ezek közül
öt alkalmas paleográfiai elemzésre. A több oldalán vésett tűtartók oldal-
sorrendjének megállapítása a szarvasi tűtartó alapján lehetséges, amelyen
egyértelmű oldalfordítási rendszer azonosítható. (Ennek alapján a tűtartó
eddig olvasatai mind hibásak.) A Jánoshida 228. sírból előkerült tűtartón
ugyanaz a fordítási sorrend valószínűsíthető, így a tűtartó jelei egységes
rendszerbe kerülnek, két védőszellem-ábrázolás mellett egy valószínű
tamga és egy rövid írott szöveg azonosítható, amelynek jelei közeli rokon-
ságban állnak a székely rovásjelekkel; így a felirat kiolvasható, a védőszel-
lemhez idézett bajelhárító felszólítást tartalmaz ómagyar nyelven: *b^asj^ad*
'z^ht. Ehhez hasonló szerkezetű az udvardi tűtartó (a védőszellem emberi
és állatalakú képe mellett a bajelhárító ige rövidítése) és az eddig közölet-
len kaposvári (védőszellem, talán *tamga*, ismeretlen nyelvű kétszavas ige).
Kevés tárgy ismert, amelyen a jánoshidai felirathoz hasonló betűkkel ír-
tak volna, de ezek alapján okkal feltételezhetjük, hogy az írást folyama-
tosan használták a későavarkorban, majd továbbélt a 10. században, és a
székely rovásírás őse lett.

Ki kell térni itt arra, hogy Szalontai – Károly (2013, 384–387.) öt posz-
tulátumot állítanak fel türk típusú rovásírások megfejtésére. Ebből az utol-
sókettő kutatásmódszertani (mellesleg evidencia), az első három hangta-

ni természetű. Ezeket az eddigi megfejtések mindegyike megsérti. Noha ezeket a posztulátumokat tkp. senki nem bizonyította, érdemes lesz velük saját megfejtésünket is egybevetni. Az 1. posztulátum (a szóvégi magánhangzókat ki kell írni) teljesül. A Z jel és a ligatúrák szerkezete alapján a 4–5. posztulátum érdemben nem sérül; a 2. posztulátum szempontjából az ábécé irrelevánsnak tűnik (a palatális és veláris magánhangzókra utaló mássalhangzóváltozatok alapján a szó hangrendje nem sérülhet), mivel a székely-magyar rovásírásban ilyen változatok nincsenek (az egyetlen K¹–K² pár kivételével, amelynek írását a középkorban is többször elvétik), és az eddigi adatok nem utalnak arra, hogy ez a jánoshidai felirat korához képest újítás volna. A 3. posztulátum (az első szótagból kihagyott rövid magánhangzó valószínűleg á/e) azonban az ⁱz^ut feloldással láthatóan sérül. Túl azon, hogy a szerzők fogalmazása szerint ez valószínű, és nem kötelező posztulátum, véleményem szerint az érvénye általában vitatható, ugyanis nem alkalmazható egyformán minden nyelvre: egyes nyelvekben az érthetőséget csökkenti, másokban viszont egyáltalán nem – míg az 1. és a legtöbb nyelvben a 2. posztulátum megsértése esetén a szöveg szó szerint érthetetlen lesz. Gyakorlatilag a reneszánsz kori székely-magyar rovásfeliratokon a 3. posztulátum többnyire, de nem mindig érvényesül (vö. Marsigli 683,1,5 Gy^örgy, 1,7 Fl^ep, 681,1,1 ^lst^en^{ne}k, a székelyderzsi felíraton M^kl^ó^s stb.); ez megfelelhet a középmagyar nyelv hangzószerkezetének az a/e hangpár túlsúlyával. Alig alkalmas viszont a használatra egy korai ómagyar nyelvállapotban, ahol az á/e viszonylag ritkább hangpár, a zártabb hangok óriási többségben vannak, és a sorvadó magánhangzók megléte miatt logikus, hogy a legkevésbé kiejtett u/ü hangok legyenek a legritkábban leírva (bár nyilván nem biztos, hogy ez analóg úton áterjed az első szótagra is). Ezért nem hiszem, hogy a posztulátumot e nyelvben érvényesíteni lehetne.

Legfontosabb következtetésünk, hogy a későavarkorban a Kárpát-medencében volt magyarul beszélő nyelvközösség; a jánoshidai felirat pillanatnyilag a legrégebb ismert magyar nyelvű szövegemlék.

KULCSSZAVAK:

tűtartó, rovásírás, későavarkor, apotropaikus felirat, korai ómagyar nyelv

GULYÁS LÁSZLÓ

ÉSZAKKELET-FELVIDÉKBŐL KÁRPÁTALJA 1918–1920, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MASARYK ÉS BENEŠ TEVÉKENYSÉGÉRE

A dualista korszakban Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket a magyar földrajztudomány egységes Kárpát-medencei szemléletmódjának megfelelően Északkelet-Felvidéknek nevezték. Ezt a területet 1919-ben a versaillesi béke megalkotói a csehszlovák államhoz csatolták és az így keletkezett régiót „Podkarpatská Rus”-nak – magyarul Kárpátalja – nevezték el. Ez azt is jelenti, hogy a magyar történészek akkor járnak el helyesen, ha az 1919 előtti események bemutatásánál az Északkelet-Felvidék terminus technikust használják, és 1919 utáni történések ismertetésénél térnek át a Kárpátalja elnevezésre.

Ezek a nevezéktani megfontolások adnak magyarázatot tanulmányunk címére, mivel jelen írás azt mutatja be, hogy 1918-1920-ban, hogyan vált Északkelet-Felvidékből Kárpátalja. Hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak nevezéktani változásról van szó, hanem arról, hogy a régió a magyar állam keretei közül a csehszlovák állam keretei közé került. Gyakorlatilag egy impériumváltás történt. Bár ez a semleges szó, hogy „impériumváltás” eltakarja a folyamat lényegét, nevezetesen azt, hogy egy olyan régió, amely közel 900 éven keresztül a magyar állam része volt, a versaillesi békecsinálók döntése következtében egy korábban soha sem létező állam, a csehszlovák állam részévé vált.

1918-1920-ban a régióért négy állam vetélkedett: a területet megtartani akaró Magyarország, illetve a területet megszerezni próbáló Csehszlovákia, Lengyelország és Románia. Terjedelmi kereteink miatt jelent tanulmány a versenyfutásból győztesen kikerülő Csehszlovákia politikusainak lépéseit mutatja be. Ennek megfelelően a tanulmány négy részből épül fel.

Az első részben felvázoljuk, hogy a Masaryk-Benes-féle csehszlovák emigráció hogyan vélekedett a régióról. Rámutatunk arra, hogy 1915-ben Masaryk és Benes azt még a cári Oroszország érdekszférájának tekintették, de miután 1917-ben az orosz állam kiesett a háboruból ezen véleményüket megváltoztatták. Igényt formáltak a régióra.

A második részben áttekintjük, hogy az 1918-ban az USA-ban a csehszlovák állam megalapításért tevékenykedő Masaryk milyen konkrét lépéseket tett az ott jelentős számban élő rutén emigráció megnyerése érdekében. Külön kitérünk arra, hogy 1918. november 12-én az Amerikai Ruszinok Néptanácsa Scranton városában „népszavazást” rendezett, amelyen a szavazók többsége arra voksolt, hogy az Északkelet-Felvidék a csehszlovák államhoz csatlakozzon.

A harmadik részében bemutatjuk, hogy 1919 tavaszán Versaillesban a Csehszlovákia határait megállapító bizottságban miként dőlt el a régió sorsa. Milyen okok miatt döntött úgy a békekonferencia, hogy Kárpátalját Csehszlovákiának adja.

Tanulmányunk negyedik részében pedig röviden kitérünk arra, hogy mindeközben mi történt a terepen: azaz a régiót megszálló csehszlovák hadsereg szuronyainak árnyékában, hogyan mondta ki az 1919. május 8-i ungvári népgyűlés a csehszlovák államhoz történő csatlakozást.

K U L C S S Z A V A K :

Trianon, versaillesi békerendszer, Masaryk, Beneš, Csehszlovákia története, Kárpátalja, ruténok, Magyarország története 1918-1920.

HORVÁTH CIPRIÁN

11. SZÁZADI TEMETŐ ALSÓNEMESAPÁTI- KASTÉLYHELYEN

2011-ben a Magyar Nemzeti Múzeum végzett kutatást Alsónemesapáti (Magyarország, Zala megye) mellett, ahol egy török kori telep mellett egy kora Árpád-kori temető került elő. A feltárást 2012-ben Straub Péter vezetésével a Göcseji Múzeum szakemberei végezték el. A temető egy kisebb dombon található, ahol összesen 30 sírt tártak fel. Ez a 30 sír azonban csak a temető egy része. Benne nyugat-keleti tájolás szerint, sorokat alkotva helyezkedtek el a sírok. Összesen hét vagy nyolc sort lehetett megfigyelni. Az eltemetettek között 8 férfi, 6 nő és 12 gyermek ismert, míg 4 eset bizonytalan. A közösségben tehát természetes arányban voltak nők, férfiak és gyermekek. Csontjaik vizsgálata alapján életükben erőteljes fizikai munkát végeztek. Ugyancsak a csontok vizsgálata mutatott rá, hogy a közösség egyik fiatal tagja valószínűleg gyilkosság áldozata lett. A sírok egyszerű, téglalap alakú, sekély gödrök voltak. 2 sírban volt csak megfigyelhető koporsó nyoma. A halottakat hanyatt fekvé temették el, gyakran fektették egyik vagy mindkét karjukat a testre. 10 sírből került elő obulus, I. István (1000–1038), Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046), I. András (1046–1060), I. Béla (1060–1063) és Salamon (1063–1074) érmei. A pénzeket a legtöbb esetben a halottak szájába helyezték, három esetben pedig a testre. Ebben a közösség különbözött a Nyugat-Dunántúlon élő csoportoktól, hiszen másutt főként a testre helyezték a pénzeket. S-végű karika 4 sírből – 1 nő, 3 gyermek – ismert, összesen 6 db. Ezek között 3 db bronzból és ugyancsak 3 db ezüsből készült. Gyöngyöket nyakláncként pedig

csak gyermek viseltek. A gyöngyök többségében egyszerű üvegyöngyök voltak, de előkerült 1 db aranyfóliával borított üvegyöngy is. Ugyancsak egy gyermeksírból került elő 1 db bronzcsörgő. Hat – 2 nő, 2 férfi és 2 gyermek – sírban volt gyűrű. Egy sírból került elő kés. A temető egy településhez tartozott, egykori házaik helye azonban nem ismert. Azonban feltételezhető, hogy bizonyára valahol a közelben lehetett. Talán délen vagy nyugaton volt, a Lándzsás-patak túlsópartján. A sírok leletei alapján a falusi közösség szegény volt, ugyanakkor a korabeli pénzeket már ismerték és használták. Ezek a pénzek a sírokat 11. századra keltezik. I. László (1077–1095) király pénzei azonban már nem kerültek elő a temetőből, ezért a Lovagkirály uralkodása alatt már valószínűleg nem használták azt. Zala megyében részben hasonló temető mindössze egyetlen esetben ismert, azt Pusztaszentlászló-Deáksúrún tárták fel. A Dunántúl délnyugati részét a magyarok csak a 10. század második felétől kezdik benépesíteni. Addig a terület a határvidék, az úgynevezett gyepű része volt. Mindössze egyetlen olyan sírt ismerünk erről a területről, mely a 10. századi magyarsághoz lenne kapcsolható, a 19. század végén Zalaszántó-Szőlőhegyen került elő egy lovas temetkezés. Nem volt azonban lakatlan a terület a 9. században sem, hiszen Zalavár a régió központja volt. Az itt élők egy része pedig bizonyára lakóhelyén maradt a magyarok megjelenése után is. A tanulmányban bemutatott temető egy tipikus 11. századi közösség emléke.

KULCSSZAVAK:

Kárpát-medence, Magyar Királyság, Zala megye, 11. század, temető, obulus, S-végű zárógyűrűk, gyöngyök, gyűrűk.

ILLIK PÉTER

A „MOHÁCSI VÉSZ”-NARRATÍVA ÉS A HAZAI ÉRTELMISÉG A 19. SZÁZADBAN

Előtanulmány

A mohácsi csata emlékezetének két fő narratívája van. Az egyik szerint a vereség kultúrájának és a panaszkodás szimbóluma, a másik szerint pedig tanító példa. A kettő nem feltétlenül zárta ki egymást, hiszen a kudarcból is lehet tanulni. Jelen tanulmány az ADT Arcanum szöveges adatbázisa alapján mutatja be, hogy a mohácsi vész, mint kifejezés miként terjedt el a 19. században. A több ezer találatból egy nagyobb kutatás előfutáraként csak példákat emel ki, és a mohácsi vész narratíva tanító, pozitív jelleget hangsúlyozza. Az alapkérdés az, hogy miként és mennyire terjedt el a mohácsi vész narratíva a köztudatban. A magyar értelmiség szerepe és funkciója szintén kérdéses ebben a folyamatban.

Emellett összehasonlítja a mohácsi csata 19. századi magyar recepcióját, a spanyol armada angol legyőzésének (1588) mítoszával és annak angol identitásformáló szerepével. A két recepció összevetésének számos tanulsága van a köztudat alakulásával és az értelmiség szerepével kapcsolatban.

Az irodalmi műveket nézve látszik, hogy a mohácsi csata az 1820-as és 1830-as években viszonylag sok versben szerepel, majd az 1840-es években még intenzívebben jelenik meg. A nem irodalmi műveket nézve annyiban tér el a dinamika, hogy a Dualizmus korában még jobban ki-

bontakozik a Mohács-téma és a mohácsi vész narratíva. Az 1840-es évekre a politikai diskurzus és közélet elterjedt tárgya lett a mohácsi vész, szinte minden valamire való periodikában megjelent. Ez a tendencia állandósult 1850-től, és a Mohács-dömpingben manifesztálódott. 1899-re a folyamat oda jut, hogy csak ebben az egy évben 339 említése szerepel, főként történelmi munkákban, és lényegében mindennapos időrögzítésre szolgál, a történész narratíva része lett. Ha nem egyetlen évet, és nem a történettudomány területét nézzük, akkor például a kor egyik népszerű lapjában, a Vasárnapi Újságban 1854 és 1899 között 466 említése szerepel, ráadásul mindenféle tárgyú írásban.

A hazafias-romantikus „korszellem” hatására mindkét országban elterjedt az armada-, illetve a Mohács-kultusz. Ugyanakkor látványos a fáziseltolódás: míg az armada legyőzésének mítosza közvetlenül 1588-tól alakult – pontosabban I. Erzsébet tudatosan alakította –, addig a mohácsi vész nem kapott ekkora figyelmet idehaza egészen a 19. századig. Ekkor az értelmiség felől kezdeményezve az irodalom lett a szimbólum megteremtésének zászlóshajója, azon belül is Kisfaludy Mohács-verse került be leginkább a Mohács-recepcióba. A 19. században Angliában voltak már kifejezetten az armadával foglalkozó történeti művek, míg idehaza a mohácsi csata leírása csak a nagyobb összefoglalók részeként kapott helyet. A magyar recepcióban a háromszázadik évforduló (1826) sem került fókuszba (Kisfaludy verse is két évvel korábban íródott) az ADT Arcanum adatbázis alapján, míg az angol 1888. évi jubileum alkalmából számos irodalmi és tudományos szöveg látott napvilágot. Mégis, a 19. század végére a mohácsi vész narratívája behozta lemaradását az angol armada-kultusszal szemben, a mindennapi élet szerves része lett.

KULCSSZAVAK:

Mohácsi vész, armada, recepció, 19. század, narratíva, irodalom

KANÁSZ VIKTOR

PÁZMÁNY PÉTER CSALÁDJÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL

Pázmány Péter politikai, egyházi és írói tevékenysége folytán a 17. századi Magyar Királyság egyik legmeghatározóbb egyéniségi volt. Pázmány származása, családjának története jól megrajzolható, s biztos alapokon áll. Ám az újabb források felfedezése, a régiek újraértelmezése, valamint a szakirodalom bővülése jóvoltából lehetőségünk adódik a nagy elődök eredményeire építkezve újabb adatokkal, összefüggésekkel gazdagítani az esztergomi érsek családjának történetét. Ennek megfelelően a Pázmány-kutatás nagy múltú történeti diskurzusához kapcsolódva e genealógiai tanulmányomban erre teszek kísérletet.

Pázmány olyan családban született, amely birtokai révén nem emelkedett ki Bihar vármegye köznemességének soraiból, ám politikai tapasztalatokkal rendelkező, a vármegyei, s némely esetben az országos politikában is járatos felmenőket is találunk köztük.

Ősei Bihar vármegyében kiterjedt, a fontos politikai döntésekben is együtt mozgó köznemesi rokonsággal bírtak. Pázmány János és Ártándi Kata házasságakor két azonos erejű család lépett vérségi kapcsolatba, ám az 1520-as évekre az Ártándi família országos léptékű családdá lépett elő, s a Pázmányok és az Ártándiak kapcsolatában az utóbbiak domináltak, s határozták meg a rokonság politikai mozgásának irányát. Ennek következtében lett Pázmány Péter a Kalandos szövetség tagja. E felállás azonban az Ártándi testvérek 1531-es kivégzésével megváltozott, az Ártándiak jövője a gyors kihalás, a Pázmányoké a felemelkedés lett. A Pázmányok, Ártándiak és Bethlenek együtt szolgáltak Fráter György szervitoraként is.

A tanulmány külön foglalkozik azzal a kérdéssel, s a családi hagyomány mit örökíthetett e történetekből át, s Pázmány Péter mennyit tudhatott az Ártándiak sorsáról, s ez formálhatta-e a politikai gondolkodását.

A genealógiai vizsgálat során kiderült, hogy Pázmány Péter és Bethlen Gábor viszonyának hátterét tovább lehet árnyalni, ugyanis mindkét család egy időben vállalt szervitori szerepet Fráter György szolgálatában. Ezen kívül bebizonyítható, hogy Pázmány Péter anyai ágon rokoni kapcsolatban állt a Bethlen családdal. Végül eddig ismeretlen levéltári források és elfeledett szakirodalom segítségével és bizonyos rokoni viszonyok tisztázásával, valamint az eddig ismeretlen családtagok bemutatásával tovább tudtuk pontosítani, bővíteni Pázmány Péter familiájának (a Pázmány, a Massay és a Czibak család) családfáját, s ezáltal jobban átlátjuk a bíboros rokonságának kiterjedtségét, kiváltképpen oldalági leszármazottaira vonatkozóan.

KULCSSZAVAK:

genealógia, Bihar vármegye, Erdély, Pázmányok, Bethlenek, Czibakok, Ártándiak

KATONA JÓZSEF ÁLMOS

A NÉPMESÉK ÉS A(Z ANYA)NYELV – A MESE MINT NYELVI TERMÉSZETŰ IDENTITÁSALAKZAT

A népmesék és a(z anya)nyelv – A mese mint nyelvi természetű identitásalakzat című tanulmányom bevezetésében megjelölöm, hogy központi vizsgálódási tárgyam maga a mese, amelyet nyelvi (nyelvészeti), pszichológiai és szociológiai szempontból közelíték meg egyszerre, ezáltal egy sajátos nyelvi természetű identitásalakzatként kezelve azt.

A tanulmány első részében először áttekintettem a mese fogalmának történeti alakulását, kitérve a mai laikus értelmezésekre is, egészen az ősiségig visszanyúlva. Így tehát sorra veszem a hagyományos szótári definíciókat, amelyeknél azt találjuk, hogy a mesének van egy olyan jelentése is, amely a történet, történeteszöveg fogalomnak, avagy ma divatosabb szóval a „sztorinak” felel meg (Érdekes a színházi darab meséje?; A regény végén fordul a mese; stb). Manapság pedig a gyerekeknek szóló, komolytalan, csodás-hihetetlen elemeket tartalmazó, animált médiumfajok szinte mindegyikét a mese szóval jelölik az általános, köznyelvi szóhasználatban.

A tanulmány következő részében láthatjuk, hogy a szakirodalomban sem egységes, sőt, igen nehézkes, olykor ellentmondásos a mese fogalmának értelmezése. Így a nyelv és a nyelvi evolúció fogalmából indulok ki, hogy lehetséges legyen egy saját definíció megadása. A gondolatmenetben hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a mesélés aktusa

az egyik legősibb tényező a kulturális és általában véve vett evolúcióban is.

A mesélés ősisége egyértelműen azt mutatja, hogy nem a 19. században kialakult kategorizáló, intellektualizáló, műfaji megközelítés adja a mese lényegét. Annak essenciája inkább abban rejlik, hogy képes hidat képezni olyan mögöttes tudástartalmakhoz, a lelki és fizikai valóságot integránsabban kezelő világlátáshoz, amelyet egy más kultúrtörténeti korszakban, az alteritásban fogalmaztak meg.

Az alteritás megbomlásával, a modernitásba való átlépéssel fokozatosan megbomlott a mese hagyományos funkciója. Ekkor jelent meg a mesegyűjtés, a mesemorfológia, a mérhetővé és kategorizálhatóvá tett mese. Természetes közegéből, a szóbeliségből az írásbeliségbe kezdett áttevődni, és megjelentek a műmesék is.

Részben ezeknek a folyamatoknak is az eredménye, hogy számos tévhit alakult ki a hagyományos mesefogalommal kapcsolatban. Így például, hogy elsődleges (vagy akár kizárólagos) befogadóközege a gyermeki lélek, és hogy épp ezért a mese csak „komolytalan”, könnyed képeket, motívumokat tartalmazhat, és pusztán fikcióként kezelendő – kímélendő a gyermekeket. Pedig a mesék világa – annak ellenére, hogy szintúgy tévhitként sokan azt is gondolják, hogy az túlságosan ideális, szinte utópisztikus – éppen hogy a valóságot modellezi annak minden szépségével és szörnyűségével együtt.

Így tehát a mese vilásképe tehát lélektani egységben, normatív módon jelenik meg. Alapvető létformája pedig a nyelv, amely egyben kulturális és identitásalakító eszköz/jelenség is. Ezért a mese értelmezésem szerint nem pusztán (vagy egyáltalán nem) irodalmi műfaj, hanem egy szövegalakzat, amelynek elsődleges célja az identitásteremtés, -alakítás, -örzés. Így kellő funkcióval ellátva kedvezően hathat már egészen a gyermekkortól kezdve egészen életünkön át az én- és közösségi identitás alakulására, a nyelvi készségek fejlesztésére és az olvasásszociológiai tényezőre.

KULCSSZAVAK:

mese, mesélés, mesevilág, alteritás, modernitás, identitásképzés, szöveg-
alakzat, szöveghagyomány

KATONA-KISS ATTILA

KARA BUGA ÉS KARABUKA

Egy török eredetű helynév és ami mögötte lehet

A tételes vallásokkal való intenzívebb kapcsolatokig a török nyelvű népek névadási gyakorlatában gyakran szerepeltek mind önállóan, mind összetett formában állatnevek. Ezek lehettek totemisztikus eredetűek is, részben viszont függetlenek az adott nemzetség állatóságától. Az ilyen esetekben a névadás gondolati háttérében az a felfogás állt, hogy a név viselőjét azok a tulajdonságok fogják jellemezni, mint amivel az adott állat maga is rendelkezik. Az ilyen típusú névadás szemléletes példája a Kara Buqa vagy Kara Buga 'fekete bika' név, amely, mint személynévből alakult helynév Karabuka formában négy helyről is adatható a mai Magyarország területéről. Határrész neve Medgyesbodzás és Földeák külterületén, ugyancsak területet, illetve azon erdőt jelöl Bábólna határában, végül egy halom is viselte a nevet Kunhegyes és Kunmadaras között. Oszmán-török eredete kizárható, mivel a hódoltságkori török nevek 95%-át arab és perzsa eredetű nevek képviselik, de a maradék török eredetű nevek között sem ismert. A név kétségtelenül idegen a keresztény névadási szokásoktól is, számos párhuzama adatható viszont a 13–14. századi Mameluk Birodalomból, melyet a 13. század második felétől a kipcak-kun eredetű katonarabszolgák, azaz a mamelukok irányítottak. A magyarországi Karabuka nevek kun eredete tehát több, mint valószínű, s mivel a kunok körében csak a 14. század második felétől kezdtek elterjedni a keresztény nevek, így a Karabuka helynevek előzményének tekinthető személynévek is a 13.

század második és a 14. század első felében lehettek használatban. A puszták személynévből keletkezett földrajzi nevek a legnagyobb valószínűséggel az adott terület egykori gazdájának vagy a birtokló nemzetségnek a nevét tarthatta fenn. Ezt szem előtt tartva különösen figyelemreméltó a bodzási és földéaki adat, mert mindkettő a Maros és a Körösök által határolt területen található. A középtáj az 1279-ben rögzített „kun törvények” szerint a Magyar Királyságban letelepített kunok egyik szállásterülete volt, amelyet azonban a hódi csatát követően nagyrészt kiürítettek – így a területen nem szerveződött kun szék. A Békés és Csongrád megyei Karabuka nevek tehát jó eséllyel a Maros-Körös közét 1246–1282 között megülő, ismeretlen nevű kun nemzetség hagyatéka lehet. Ennek a nemzetségnek az előkeelői közé tartozott az az úrhölgy is, akinek sírját 1931-ben találták meg az akkor még Nagykamaráshoz, ma Medgyesegyházához tartozó Bánkúton, közelebről a Rózsamajor területén. Bár a bodzási Karabuka és a kun előkelő sírja között 10–15 km távolság van, mindenképpen említésre méltó, hogy a Csengele név ugyanahhoz a régi kun személynévből alakult helynevek csoportjába tartozik, mint a Karabuka, és Csengelén is találtak kun vezéri temetkezést. A Kara Buka nemzetségnévként is adatolható a 15. századból, így elképzelhető, hogy a dúlőnevek az egykor itt megszállt kun nemzetség nevét tartották fenn. A Dimaskí által feljegyzett kipcak-kun törzsnevek között szerepel egy qarā būklwā nevű altörzs is. Bár ezt qara börklü ’fekete süveges’ értelemben szokás magyarázni, talán érdemes lenne megvizsgálni az egyeztetés lehetőségét a Kara Buka névvel is.

KULCSSZAVAK:

kunok, Maros-Körös köze, 13. század, török névtan, helynevek, késő nomád műveltség elemei, kun vezéri sírok

KÁSA CSABA

A KATYŃI ERDŐBEN CÍMŰ FILM MAGYARORSZÁGI FORGALMAZÁSA ÉS AZ AZT KÖVETŐ MEGTORLÁS

1943. április 11-én adott először hírt egy berlini rádió a katyŃi tömegsírok felfedezéséről. A német hatóságok szerint a szovjet belügyi szervek végezték ki a lengyel hadsereg tisztjeit. A Szovjetunió álláspontja szerint a lengyel katonák 1941-ben német fogságba estek, így a további sorsukkal kapcsolatban semmilyen felelősség sem terheli őket. Az elkövetők kiderítésére Németország egy nemzetközi orvosbizottságot hozott létre, melynek a budapesti egyetem Törvényszéki Orvostudományi Intézetének professzora, dr. Orsós Ferenc is tagja lett. Elsősorban az ő tudományos módszereinek köszönhetően egyértelműen bizonyítást nyert, hogy a tömeggyilkosságot a szovjet Belügyi Népbiztosság hajtotta végre.

Az orvosi bizottság működése közben forgatott felvételekből a német UFA gyár egy rövidfilmet készített 1943-ban, *Im Walde von Katyń* címmel. Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a birodalmi követség és a magyar kulturális minisztérium vezetőinek nyomására a Mesterfilm Kft.-nek kellett a filmet forgalmaznia. A belügyminiszter pedig elrendelte a mozikban a híradó utáni kötelező vetítését.

A film egy magyar hangalámondással vetített változata a Filmarchívumban fennmaradt. A tanulmány közli a narrátor szövegének betűhű, majdnem teljes leírását.

Magyarország szovjet megszállása után az új hatalom a katyíni tömegmészárlás felelősségét a valódi tettesekről újra a németekre akarta hárítani. Először a bizonyítékokat, a terhelő dokumentumokat és az el nem menekült tanúkat hurcolták el. Ezután propagandahadjárat indult, amellyel a tömegek gondolkodásából ki akarták törölni a szovjet felelősséget, s helyére a németet állítani. Végül a hatalom sajtójának állításait bizonyítandó eljárások következtek: nyomozások, amelyeket vádemelések és népbírószági perek követtek. De ezzel együtt bosszúhadjárat is zajlott (ez sajátosan magyar vonatkozású), melynek célja a magyarság kiszorítása a gazdasági életből – ahova az egy évvel azelőtt kapcsolódott be –, a megbüntetés, és az „örségváltás” előtti állapot visszaállítása volt.

Ennek részeként *A Katyíni erdőben* című film forgalmazását végző Mesterfilm Kft. vezetői ellen nyomozás indult, és vádemelés után bíróság elé állították őket. A tanulmány bemutatja a cég két tulajdonosa ellen lefolytatott eljárásokat, elemzi a vádiratot, ismerteti sajtóban megjelent híradásokat.

Érdekes, hogy a filmet, illetve kötelező vetítésének elrendelését Jaross Andor volt belügyminiszter perében is a vád részévé tették. Valószínűsíthető, hogy ennek az oka nem a bűnösség alátámasztása volt. Sokkal inkább a katyíni tömeggyilkosság német végrehajtásának „bizonyítása”. Ugyanis, ha egy háborús főbűnös elítélésének egyik oka a katyíni film országos vetítése, akkor ebből következően a film tartalma is bűnössé válik. Vagyis nem igaz az, amiről szól.

A tanulmány végül röviden ismerteti Orsós Ferenc professzornak a vizsgálóbizottságban való részvétele utáni sorsát.

KULCSSZAVAK:

Katyín, *A Katyíni erdőben*, Mester Miklós, Mesterfilm Kft., Orsós Ferenc, Szovjetunió felelőssége, koncepció per, hamis vád, *Im Walde von Katyín*.

KÖŐ ARTÚR

A BUKARESTI KIÁLLÍTÁS, AHOGY EGY KARÁNSEBESI ROMÁN TANÍTÓJELÖLT LÁTTA

Pavel Jumanca visszaemlékezése az 1906-os rendezvényre

Az 1906-ban megrendezett bukaresti kiállítás a XIX. század végén létrejött Román Királyság első olyan rendezvénye volt, amelynek programjai nyíltan hirdették: minden olyan területnek, ahol románok laknak egyesülnie kell a Román Királysággal, azaz meg kell teremteni a jövőben „Nagy-Romániát”! Ezzel a kiállítással ünnepelte az ország I. Károly uralkodásának 40., a Román Királyság létrejöttének 25. évfordulóját, valamint az 1800. évfordulóját annak, hogy Traianus császár elfoglalta Dáciát. A kiállítás célja volt megmutatni a világnak a románok gazdasági, társadalmi és kulturális teljesítményét, bemutatni az uralkodó regnálása során elért katonai és politikai sikereket, ugyanakkor a szervezők szerepet szántak az eseménynek a nemzeti identitás megerősítésében is.

A bukaresti rendezvényre meghívást kaptak nemcsak a királyság egyes régióinak lakói, de a királyság határain kívül élők románok is. Így a magyar állam alkalmazottai, az erdélyi román tanítók is jelen voltak, és magatartásuk (mely árulkodott azon vágyukról, hogy Erdély egyesüljön Romániával, lásd Pavel Jumanca naplója) óriási felháborodást váltott ki a magyar társadalomban és politikai körökben. A szeptember 16-ai Budapesti Hírlap arról számolt be, hogy 5000 dalegyesületi tag érkezett Erdély-

ből Bukarestbe, akik alighogy átérték a határon, „előszedték a zsebükben készen tartott román nemzeti kokárdákat és a román zászlókat, amelyeket fennen lobogtatva, irredentista dalokat énekeltek és szidták Magyarországot”. Az eset azért is volt dühítő, mert a Magyar Királyság azon országok közé tartozott, amelyek a kezdettől fogva partnerek voltak abban, hogy a kiállítás sikerét „előmozdítsák”.

Elképzelhető, hogy a magyarországi látogatók száma még ennél is magasabb lett volna a rendezvényen, ha a román Kulturliga elnöke, Grădișteanu egy konstancai étteremben nem bántalmazta volna fizikailag Kucsera Miksa magyar-osztrák konzult, aki védelmére kelt annak a pincérnek, akit Grădișteanu megdorgált azért, amiért magyarul beszélt. Olaj volt a tűzre egy „kimutatás” is a kiállításon, amely arról szólt, hogy „az erdélyi oláhság az utolsó félszáz év alatt háromszáz községet hódított el a magyarságtól”. A néprajzi kiállítás részét képező statisztika szerint Erdély 4726 községének – ez több, mint amennyi az akkori Romániának volt – 63%-a román település és így elmondható, hogy Erdély lakosságának abszolút többsége román. A sajtóban megjelent beszámolók mindezekről kínossá váltak a magyar közvélemény számára, különösen úgy, hogy a más országokból érkező román vendégek országukhoz teljesen lojálisak voltak. A magyar politikusok többsége azt érezte, a kiállításon résztvevő erdélyi románok „Ruménia vendégszeretétét használták fel, hogy – a világ szemeláttára – számárfülekelt mutogassanak Magyarországnak”.

Az 1907-ben napvilágot látott „Lex Apponyi” megalkotásához vezető útban nagy szerepe volt a bukaresti kiállításnak, ugyanis a korszak politikai elitje hitte azt, hogy egy „erőszakos válással” útját tudja állni annak a törekvésnek, amely Erdély elszakítását eredményezheti.

KULCSSZAVAK:

oktatás, nacionalizmus, Apponyi Albert, bukaresti kiállítás, román tervek és törekvések, Pavel Jumanca, Nagy-Románia, Erdély elszakítása

NEPARÁCZKI ENDRE

APAI ÁGÚ (Y-KROMOSZÓMÁS) HAPLOCSOPORTOK A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN FELTÁRT HUN, AVAR ÉS HONFOGLALÁS KORI LELETEKBŐL

A Kárpát-medence történetét alapjában határozta meg a különböző nomád népcsoportok beáramlása. 400–453 között a hunok vették birtokba a régiót, akiknek komoly hatásuk volt Európa történetére. 568-tól az avarok hoztak létre egy több mint két és fél évszázadig fennálló birodalmat, amely korai időszakában a Kárpát-medencétől a pontuszi-kaszpi sztyeppéig terjedt ki, és számos népet foglalt magába. Az írott források szerint már 862-től megjelentek a magyarok és 895-905 között már a Kárpát-medence egész területét irányításuk alá vonták.

A hun, avar és honfoglaló magyar nomád népségek pontos eredetét nem ismerjük, csak annyi bizonyos, hogy az eurázsiai sztyeppéről érkeztek a Kárpát-medencébe és jelentősen befolyásolták annak politikai viszonyait és etnikai összetételét. A fenti népségek genetikai rokonságának felderítése során 49 leletnek határoztuk meg az Y kromoszómás haplocsoportját, valamint olyan autoszómás lókuszt, amelyek alkalmasak a földrajzi származás megállapítására. A vizsgált leletek többsége valószínűleg minden korszakból a hatalmi/katonai elitet képviselte. 3 olyan hunkori maradványból közlünk eredményeket, amelyek régészeti és embertani értékelésük alapján a hunokhoz tartozhattak. Ezen hunkori leletek haplocsoportjai alátámasztják az európai hunok hsiungnu (ázsiai hun) származását. 10 kora avar kori és

4 késő avar kori leletet vizsgáltunk. Ezen avar kori leletek többsége kelet-eurázsiai Y-haplocsoportokat hordoz, ami a ma élő északkelet-szibériai és búrját népekre jellemző és autoszómás lókuszaik többnyire keveredésmentes ázsiai összetételű mutattak. 32 honfoglaló magyar mintát választottunk ki, melyben embertani szempontok alapján 3 nőnek határozott kontroll lelet is volt. Az avar kori népességgel szemben a honfoglaló magyarság egy vegyes összetételű népességnek mutatkozott, amely tiszta európai, tiszta ázsiai, valamint kevert genetikai összetételű emberekből állt, ami egy viszonylag frissen összeállt csoport benyomását kelti.

Megelőző kutatásaink során vizsgáltuk 102 honfoglaló magyar anyai vonalát, ezek 30,4% Kelet-Euráziából, 58,8%-a nyugat-eurázsiai származott. Mostani tanulmányunkban a férfi vonalak származása nagyon hasonló megoszlást mutatott. Ez az eredmény a férfiak és nők hasonló származását, teljes népesség bejövételét mutatja. Az Y-kromoszóma összetétel, az MDS vizsgálat és az N1a vonalak főkomponens elemzése is arra utal, hogy a honfoglalók eredetét közép-ázsiai és a kelet-európai sztyeppei népcsoportok keveredésével magyarázhatjuk ahhoz hasonlóan, amit az anyai vonalaknál leírtunk.

Az ezen tanulmány során bemutatott új-generációs szekvenálással meghatározott Y-kromoszómás haplocsoport eredmények először láttak napvilágot az V-X. századi Kárpát-medence történeti népességeiből. A honfoglalás kori elitből viszonylag reprezentatív mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, de az avar és hun korból mindenképp növelni kell a jövőben a vizsgálandó mintaszámot. További vizsgálataink során a fókusz továbbá a teljes genom vizsgálatára helyeződik, nem figyelmen kívül hagyva az unipaternálisan öröklődő genomrészeket, melyekkel más-más kérdésekre tudunk választ adni.

KULCSSZAVAK:

Y-kromoszómás haplocsoport, archaikus DNS, nomád népcsoportok (hun, avar és honfoglaló magyar)

NÉMETH DÁNIEL

A MAGYAR OR- (> ORR) SZÓ LEHETSÉGES ETIMOLÓGIAI KAPCSOLATAI

Tanulmányomban részben ismert etimológiájú, részben ismeretlen eredetű szavakat próbálok egy szócsalád alá besorolni. Az etimológiai módszertan legfontosabb ismérveinek áttekintése után kitérek olyan jelenségekre, amelyek nehezítik az etimológiai kutatásokat. Az egyik legnagyobb kihívás a szemantikai változás, amelyet nem tudunk olyan merev szabályok szerint rendszerezni, mint amelyek a szavak alaki változására alkalmazhatók. Ennek ellenére tudjuk, hogy az alaktant érintő szóképzés mellett a jelentésbeli változások is a szóteremtés lehetséges eszköze. A legfontosabb szempontom a magyar nyelv felől való kiindulás, nagy hangsúlyt fektetek a szóhasadás szerepére. E folyamatnak köszönhetően egyes nyelvek alakilag látszólag eltérőbb, de jelentésbelileg reális kapcsolatban lévő elemit nyelvjárási és/vagy nyelvtörténeti változási viszonyba rendezhetjük. A szóhasadás a magyar tudománytörténetben a szinkroniára alkalmazható, a nyelvtörténeti alkalmazása már a különböző belső változatok elemeinek egyes nyelvjárásokba való átkerülése lehet. E különbségtétel azért fontos, mert a magyar köznyelv nyelvjáráskeveredéssel jött létre, ennek eredményeként több különböző nyelvjárási alak került egymás mellé.

A tanulmány második felében ezekre alapozva mutatom be a biztos szófejtéseket kiegészítő ötleteimet. Már korábbi, a magyar nyelvjárástörténeti munkákból ismert hangváltozások segítségével bekapcsolok közelebbi elemeket, de a lehetséges jelentéstani megfigyelésekre alapozva

távolabbi kapcsolatokat is felvetek. Ezek használata a régiségben akár egy-egy nyelvváltozatra korlátozódhattak. Másrészt jelentéstani párhuzamok segítségével további kapcsolatokat is lehetségessé tehetünk. Ezeket az elemeket szóhasadásszerű viszonyba állíthatjuk. Tanulmányomban magyar és obi-ugor szavak alapján tesztek megállapításokat.

Néhány jelentéstani változást alaki változás is kísér, olyan szavakat gyűjtöttem össze, amelyek lehetséges változásai a magyar nyelvjárások és az obi-ugor nyelvek rendszere alapján lehetségesek. Csak olyan szavakat vizsgáltam, amelyek azonos jelentésmezőbe tartoznak. Az eltérőbb belső változatok közötti érintkezés legalább olyan fontos, mint az eltérő nyelvek közötti, hiszen az ilyen kapcsolatokban a jelentéstani változás gyakran kulturális hatásra kezdődik meg.

A központi eleme a vizsgált csoportnak az *or* (nyelvjárási *ar*) > *orr* 'légzőszerv', amelyből hasonlóságon alapuló érintkezés révén a 'csúcs' jelentés is kialakult, l. V. hanti *wor* megfelelőt. További tagja a szócsaládnak az *orja* 'gerinc körüli hús' és az *ormány* ~ *ormágy* 'hegygerinc', ugyanez a jelentés található meg a Tj. manysi *or* szónál. A magyar nyelvjárások között ismert változási és megoszlási irány az *rj* > *rny* ~ *rgy*. Ezért úgy vélem, az árnyék szó alaktani felépítése miatt igen régi szókészletilem lehet, de nyelvváltozatok közti elterjedését vagy egyalakúságát pogány hiedelmek korlátozhatták. Az ugor mitológiában az árnyék az élőlények és tárgyak része, hatalmában áll védelmezni a „hordozóját”. Az általános antropocentrikus szemléletre visszavezethető jelentésváltozással bevonható a szócsaládba az *arány* 'mérték, mennyiség, irány' szó is. Az *arány* és *irány* a magyarban szóhasadással elkülönült alakok, de az egyes hangalakok és jelentések (pl. 'fok, mérték, arány, irány, mód, viszony, irányultság') csak a nyelvújítás során lettek tudatosan szétválasztott szavak. A hegyvonulatok és különféle magaslatok mint a térbeli tájékozódás különleges elemei kifejezetten alkalmasak lehetnek iránymeghatározásra vagy mennyiségi viszonyításhoz. A 'magaslat' jelentés kapcsán a *vár* *'les', 'örzött hely' és 'földvár' is a szócsalád tagja lehet. A 'vár' és 'csúcs,

magasság' jelentések indoeurópai alakokkal is kapcsolatba hozhatók, de ez további vizsgálatot igényel.

KULCSSZAVAK:

etimológia, jelentéstan, ősmagyar, belső rekonstrukció, alapnyelvi kontaktus, nyelvváltozatok érintkezése

RAFFAY ANDREA

BANGHA BÉLA S. J. ÉS A KERESZTÉNY NEMZETI KURZUS

Prohászka Ottokár római katolikus székesfehérvári megyéspüspök mellett Bangha Béla jezsuita szerzetes is a keresztény nemzeti kurzus, azon belül is az újkonzervativizmus egyik fő ideológusának számított.

Az atya egykori közvetlen munkatársa, egyben majdani életrajzírója, Nyisztor Zoltán azon a véleményen van, hogy mind Magyarországon, de nem túlzás azt mondani, hogy egyenesen világviszonylatban is Bangha Béla volt az első, aki olyan sajtóvállalatot hozott létre, mely a liberális sajtóval ténylegesen szembe tudott menni: Bangha Béla személyével a magyar liberális gondolkodáson a keresztény nemzeti gondolat ténylegesen győzedelmeskedett. Bangha legmaradandóbb és legkomolyabb megmozdulásának, mellyel neve mind Magyarországon, mind az egész világon örökre egybeforrt, s amiért már életében „a nagy sajtóapostol”-ként emlegették, a keresztény napisajtó megteremtése tekinthető: az ő vezetésével alapíthatták meg a jezsuiták a Központi Sajtóvállalatot 1918-ban, mely ténylegesen csak a Tanácsköztársaság bukása után kezdhetette meg működését.

1920-ban a Szent István Társulat adta ki Bangha Béla *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című könyvét, melyet az atya kortársai a keresztény nemzeti megújulás kézikönyvének tekintettek.

E könyvben – mely lényegében Prohászka Ottokár 1918 októberében megjelent *Kultúra és terror* című írása mellett az újkonzervatív-klerikális gondolati kör kulcskönyvének tekinthető – Bangha a három nagy eszmetörténeti irányzatot, a liberalizmust, a szocializmust, és a kereszténységet állítja szembe egymással, s végül a kereszténységet látja egyetlen járható útnak a magyarság számára.

Ezt a művét az atya a rekonstruktív ideológia – mely elnevezést a keresztény nemzeti kurzusra ő maga alkalmazta – irányvonala mentén írta meg. Ez annyit jelent, hogy Bangha a destruktív eszmeáramlatokkal a keresztény katolicizmus konstruktivitását állította szembe, s ezzel együtt Magyarország lelki feltámasztását a katolikus egyház 1000 éves tradícióinak eredeti állapotba való visszaállításával kívánta megvalósítani.

A katolikus világnézet és az egészséges nacionalizmus szellemében Bangha fő céljai között szerepelt a liberális állameszmétől való függetlenedés, valamint a vörös destrukcióval szemben a magyarság létéért folytatott harc.

Bangha szerint a reformkonzervativizmus útjáról, melyet annak idején gróf Széchenyi István képviselt, a nemzet már régen letért, s három végzetes betegséget kapott, melyek a liberalizmus, a szabadkőművesség és a szocializmus. Ezeknek a halálos betegségeknek három következménye lett, melyek szintén halálosnak tekinthetők: a gazdasági életben a hatalom a plutokrácia kezébe került, a kultúra tekintetében a züllesztő nyugatimádat teljesen felülkerekedett, valamint a teljes egészében idegenlelkű és gondolkodású szociáldemokrácia átvette az uralmat a munkásmozgalomban.

A tanulmány bemutatja Bangha Béla életét – gyermekkorától haláláig, különös tekintettel az 1918 és 1920 közötti, valamint a kommün bukását követő időszakra és az atya missziós útjaira –, műveit, azok között is kiemelten főművét, a *Magyarország újjáépítése és a kereszténységet*, tanait, a keresztény szellemisségű sajtó megteremtéséért és a vörös destrukcióval szemben folytatott önvédelmi küzdelmeinek mérlegét, a keresztény magyarságért és annak megmaradásáért folytatott küzdelmeit, végül a baloldali megítélések tükrében a páter ellen felhozott vádakat, valamint azok cáfolatait.

KULCSSZAVAK:

Kereszténység, Bangha Béla S. J., Prohászka Ottokár, Rekonstruktív ideológia, Újjáépítés, Konzervativizmus, Liberalizmus, Szocializmus, Keresztény nemzeti kurzus, Nemzeti megújulás

SIMON LAJOS ZOLTÁN

BOCCACCIO, NAGY LAJOS ÉS A SZIRÉNEK VÁROSA

Boccaccio *Buccolicum carmen* c. gyűjteményében külön csoportot képeznek azon eklogák, melyek tárgya Nagy Lajos magyar király nápolyi hadjárata (*Buccolicum carmen* III–VI). A kutatást régóta foglalkoztatja ezen eklogák föltételezett politikai inkoherenciája, melyből néhány kutató az olasz költő köpönyegforgató természetére következtetett. A III. eklogában (*Faunus*) ugyanis Boccaccio még határozottan Lajos pártján foglal állást, akit allegorizáló költeményében a pásztorok derék és igazságos fejedelmeként, Tytirusként jelenít meg. Nápolyi Endre meggyilkolása után indított hadjáratát jogosnak tartja, Nápolyt pedig olyan elátkozott erdőként (*infanda silva*) írja le, melyben egy őrzőngő nőstényfarkas (*lupa*) uralkodik, félreérthetetlenül Nápolyi Johannára utalva. Ezzel szemben az V. eklogában (*Silva cadens*) a magyar királyt immár a vad Polyphemusszal azonosítja, aki borzasztó haragjában elpusztítja azon csodálatos erdőt, melyet a Nápolyt megszemélyesítő Calcidia jajveszékelve sirat el.

Tanulmányunkban e régóta vitatott ellentmondás föloldására teszünk kísérletet a *Silva cadens* gyászénekének részletes elemzésével. A költeményt összevetjük Petrarca *Argus* c. eklogájával (*Buccolicum carmen* II), melynek tárgya hasonlóképpen a Nápolyi Endre elleni merénylet, valamint az azt követő politikai káosz allegorizáló elbeszélése. Az összevetésből megállapítható, hogy Boccaccio nemcsak imitálja mestere eklogáját, hanem annak alaphelyzetét visszajára is fordítja. Megvizsgáljuk tovább Boccaccio néhány latin és olasz művének azon szöveghelyeit is, amelyek Nápolyt a szirének hazájaként mutatják be. E tekintetben különösen

fontos Boccaccio *Genealogia deorum gentilium* c. mitológiai kézikönyve, mely a szirének hazájaként Nápolyt jelöli meg, a szirének legendáját pedig a prostituáltak behízelt viselkedéséből eredezteti. Nápoly züllöttségéről, valamint az Endre herceg meggyilkolását megelőző viszonyokról megrázó képet rajzolnak Petrarca latin nyelvű levelei. Bizonyítani próbáljuk, hogy ezek hatása is kimutatható Boccacciónál. A *pietas*, a *veritas* és *fides* teljes hiányának petrarcai motívuma tér vissza, a szirének csalárdóságának képével együtt, Boccaccio kiábrándult hangvételű, s Nápoly-élményét mintegy összefoglaló XLVIII. szonettjében.

Kulcsfontosságúak az V. ekloga erdőleírásának korábban még nem elemzett antik párhuzamai. Bár Calcidia siratóéneke ennek az erdőnek a páratlan és varázslatos szépségét hangsúlyozza, az általa fölhozott párhuzamok e városmagasztalást mondhatni az ellentétébe fordítják, hiszen éppen a klasszikus irodalom legbaljósabb erdeit idézik meg, így a Caesar és Claudianus által is leírt hercyniai erdőt, majd Bebrycia és Erymanthus mitikus erdeit. Fölvizsgálatra szorul tehát azon nézet, hogy a gyászdal nem volna több, mint Nápoly régi ragyogásának érzelmes földidézése. A szirének hazájában az aranykori állapotokat csak az a Bölcs Róbert király volt képes fönntartani, akit Petrarca sirat el *Argus* c. eklogájában, s akinek alakját Boccaccio is földidézi. Halálával azonban a rend fölbomlott, s a magyar király hadjárata isteni büntetésként sújtott le Nápolyra.

Elemzéseink azt bizonyítják, hogy a korábban föltételezett inkoherencia csak látszólagos, hiszen az V. ekloga Nápoly-képe korántsem pozitív. Ezt támasztja alá a többi nápolyi tárgyú ekloga alaposabb vizsgálata is. Ilyen a IV. ekloga is, melyben a magyar seregekkel szembezállni képtelen, elpuhult nápolyi arisztokráciáról olvashatunk a klasszikus eposz fenséges fordulatait parodizáló invectivát. Végül amellet érvelünk, hogy Boccaccio politikai tárgyú eklogáinak nyugtalanítóan baljós világa tökéletesen illeszkedik a 16 eklogából álló, gondosan megtervezett, önéletrajzi ihletésű gyűjteménybe. Ez ugyanis három nagyobb egységből épül föl, melyek megfeleltethetők az emberi élet három, egymást követő szakaszának: *vita*

voluptuosa, vita activa, vita contemplativa. A korabeli keresztény fölfogás szerint az antik költők által megénekelte aranykori állapotok csak a túlvilági üdvösségben valósulhatnak meg. A bukolikus toposzokból építkező túlvilágleírásnak szép példáját találjuk Boccaccio időskori, XIV. eklogájában is. A *vita activa* földi világában minden aranykor csak időleges, tünékeny és csalárd lehet.

KULCSSZAVAK:

Boccaccio, Nagy Lajos magyar király, Nápolyi Endre, Nápolyi Johanna, Petrarca, Vergilius, neolatin bukolika, római epikus költészet, aranykor-mítosz

TAKÁCS LÁSZLÓ

ÉRTELMEZÉS-RÉTEGEK ÉS RELATÍV KRONOLÓGIA A *COMMENTUM CORNUTI* PERSIUS ELSŐ SZATÍRÁJÁHOZ TARTOZÓ MAGYARÁZATAIBAN

A Kr.u. 1. század derekán élt Aules Persius Flaccus szatíraköltőtől egy rövidebb költemény és hat szatíra maradt ránk. Az életmű karcsúsága ellenére ezek a költemények megjelenésük után közvetlenül is rendkívül népszerűek voltak, s később is szívesen olvasták és magyarázták őket. Tudjuk, hogy már az ókorban készült a művekhez iskolai használatra is alkalmas kommentár, ez azonban nem maradt ránk. A kommentár létezését azonban két tény is megerősíti. Az egyik a költő ókori életrajza, amely címe szerint egy bizonyos Valerius Probusnak a kommentárjából származott (*Vita A. Persii Flacci de commentario Probi Valeri sublata*). Mivel Nero korában élt Rómában egy Valerius Probus nevű grammatikus, sokáig úgy gondolták, hogy ő volt annak a kommentárnak a szerzője, amelyből az életrajz származik. Ez az azonosítás azonban megdőlt, s az újabb kutatások fényében az valószínűsíthető, hogy az a kommentár, amelyből az életrajz származik, későbbi, s bizonyosan nem az első században élt Probusból származik, hanem egy másik, később élt grammatikustól. Őt vagy szintén Valerius Probusnak hívták, vagy azért vette föl ezt az álnevet, hogy a híres grammatikus neve révén szerezzen nagyobb tekintélyt magyarázatainak. A másik, az ókori kommentár létét bizonyító megjegyzés Szent Jeromostól származik, aki arra emlékezteti Rufinust, hogy valamikor ő is

olvasta a Persiushoz írt kommentárt. Egy ókori kommentár tehát mindenképpen létezett, de ennek keletkezési ideje bizonytalan, mint ahogy az is, hogy csupán ez az egyetlen kommentár létezett-e az ókorban. Szent Jeromos megjegyzése alapján ugyanis nem lehet eldönteni, hogy ő csak egyetlen kommentárt ismert, vagy többet. Az bizonyos azonban, hogy az ókori Persius-kommentár vagy -kommentárok (ellentétben például a Servius-féle Vergilius-kommentárral) eredeti formájában nem maradt(ak)ránk. Sőt azt sem lehet egyértelműen megállapítani, hogy az esetleges kommentárok egybeolvadása már az ókorban megtörtént, vagy az ókor végét még önálló szövegegységekként éltek meg a Persius-kommentárok, amennyiben több volt belőlük. A *Commentum Cornuti* címen ismert scholion-gyűjtemény koraközépkori eredetű, de jelentős magyarázatanyagot őrzött meg az ókori Persius-kommentárokból. A magyarázatok formája, a sok esetben egyetlen szöveghelyhez fűzött több, olykor egymásnak is ellentmondó magyarázat azt mutatja, hogy a magyarázat-gyűjtemény elrendezője (aki művét Persius tanárának, Cornutusnak tulajdonította) nem egyetlen kommentárra támaszkodott, hanem olykor több kommentátor megállapításait foglalta egybe magyarázataiban. Célja inkább a teljességre törekvés, mintsem az volt, hogy a lehetséges magyarázatok közül a számára legrokonszenvesebbet rendelje Persius szövegéhez. A feltételezett ókori kommentárok szólamai legjobban az első szatírához írt magyarázatok esetében különíthetők el. A tanulmány célkitűzése, hogy egyfajta módszertani kísérletként szolgáljon arra, hogy lehet elkülöníteni az egyes értelmezőkhöz kapcsolható magyarázatrétegeket, s a bennük megfogalmazott értelmezések hogyan állíthatók egymáshoz viszonyítva valamilyen kronologikus sorrendbe.

KULCSSZAVAK:

Aules Persius Flaccus, *Commentum Cornuti*, római irodalom, római szatíra, scholion, kommentár, kommentátor, kronológia, kompiláció, kompilátor

TÓTH ZSOLT

IDŐHATÁROZÓI MELLÉKMONDAT ÉRTÉKŰ IGENÉVI SZERKEZETEK A MONGOL (HALHA) ÉS A BURJÁT NYELVBEN

A mongol nyelveket a világon kb. 8-9 millió ember beszéli Mongóliában, valamint Kína és Oroszország bizonyos területein. A mongol nyelvek jól megőrizték a hagyományosan az agglutináló nyelvekre jellemző alárendelési módot. Alárendelő kötőszó ezekben a nyelvekben szinte egyáltalán nem létezik. Az alárendelő tartalmak kifejezését elsősorban speciális, mellékmondat értékű igenévi szerkezetekkel oldják meg. Ez a módszer nemcsak az altaji nyelvek sajátossága, hanem eredetileg ez volt a finnugor nyelvekre jellemző alárendelési módszer, ami eltérő mértékben maradt fenn az egyes nyelvekben.

A mongol nyelvekben általában kétféle igenév található meg, amiket a nemzetközi szakirodalomban legtöbbször *participium* (melléknévi igenév) és *converbum* (határozói igenév) terminussal írják le. A melléknévi igenévből általában legalább 4-5 típusú, határozóiból pedig még ennél is jóval több, kb. 10-15 fajtájú létezik az egyes mongol nyelvekben. A főnévi igenév különálló kategóriaként nem létezik, a főnévi igenévi szerepet is a melléknévi ige-nevek látják el, emiatt használatos rájuk a névszói igenév terminus *technicus* is. A mongol nyelvekben előforduló melléknévi ige-nevek bármely mondatrész szerepét betölthetik: 1) a jelzőt, közvetlenül a jelzett szó előtt állva, nominatívuszi vagy genitívuszi alakban, 2) az ala-

nyét, alanyesetben használva és általában – determinánsként funkcionáló – E/3 vagy E/2 birtokos személyraggal ellátva, 3) a tárgyét és a határozót, esetragokat vagy különböző névutókat felvéve, 4) az állítmányét létigével vagy predikatív partikulával együtt, de főleg élőnyelvben akár anélkül is, a mondat legvégén állva. A melléknévi igeneveknek képezhető tagadó alakja, a $-r\ddot{y}\ddot{n}$ tagadó szuffixumnak az igenévhez való hozzákapcsolásával.

Az egyes mongol nyelvekben már a határozói igenevek számának pontos meghatározása is problémás, ráadásul a különböző nyelvtanok is eltérő számú igenevet adnak meg. A melléknévi igenevekkel szemben a határozói igenevek nem léphetnek fel névszók jelzőjeként, és nem lehetnek alanyi szerepben, illetve nem állhatnak a mondat legvégén állítmányként. A határozói igeneveknek nincs szintetikus tagadóformájuk, analitikus tagadóformájuk is csak kivételes esetekben használatos.

Ha jellemezni akarjuk a mongol nyelvek szintaktikai kutatása során az igenévi szerkezetekről kialakult nézeteket, akkor három jól elkülönülő csoportra oszthatjuk őket az igenévi szerkezetekkel kapcsolatos álláspontjuk alapján: 1) A melléknévi és a határozói igenévi szerkezet az alárendelő összetett mondat tagmondata. 2) A melléknévi és a határozói igenévi szerkezet akkor számít egy alárendelő összetett mondat tagmondatának, ha ún. saját alanya eltérő a *verbum finitummal* kifejezett állítmány alanyától. 3) A melléknévi és a határozói igenévi szerkezet kategorikusan különbözik egy alárendelő mondat tagmondatától, és minden esetben egy egyszerű mondat kifejtő mondatrészének tekintendő.

Szintaktikai funkciójuk szerint a mongol igenévi szerkezetek egyaránt lehetnek jelzői, tárgyi, határozói, állítmányi vagy alanyi igenévi szerkezetek. Legproduktívabbnak a jelzői igenévi szerkezetek képzését tekinthetjük, a legszerteágazóbbnak viszont a határozói, mindenekelőtt az időhatározói igenévi szerkezetek képzését, ezért is esett a választásom az időhatározói funkciójú igenevek ismertetésére.

Az igenévi szerkezetek felépítésében leggyakoribb szerepet játszó elemek igen jelentős átfedést mutatnak a halha és burját nyelvben, gyakor-

latilag az egyetlen különbség, hogy a halhában nem használják produktívan a birtokos személyragokat, kivéve az alanyi (reflexív) birtokragot. A mellékmondat-értékű igenévi szerkezet saját alanya legtöbbször függő esetben áll, a halhában általában tárgy esetben, a burjátban pedig birtokos esetben. Az esetek alkalmazása nem következetes, különösen az élőnyelvben. Néha több változat is elfogadható. A burjátban általában következetesebb a genitívusz használata, mint a halhában az akkuzatívuszé.

Ha összehasonlítjuk a két nyelv szerkezeteinek felépítését, megállapíthatjuk, hogy alapvetően három csoportba sorolhatjuk őket az egymáshoz való hasonlóságuk alapján: 1) teljesen azonos elemekből felépülő szerkezetek, 2) különböző elemekből, de azonos logika alapján felépülő szerkezetek, 3) csak az egyik nyelvben meglévő, belső fejlődéssel létrejött szerkezetek.

Az összehasonlítások körét érdemes lesz a további kutatások során kibővíteni, hiszen több szerkezetnek vannak megfelelői más altaji, vagy akár finnugor nyelvekben is. Például olyan előidejű igenévi szerkezet, amelyikben egy ablatívuszragos befejezett melléknévi igenet *után* jelentésű névutó követ, nemcsak a halhában ($-c(A)HAAC\ xoyuu$) és a burjátban ($-hAhhAA\ xoyuuo$) található, de előfordul például a törökben ($-DIktAn\ sonra$) vagy a mariban ($-ME\ \delta\epsilon\chi\ \beta\alpha\pi\alpha$) is, legfeljebb a birtokos személyrag kerülhet bennük eltérő pozícióba.

KULCSSZAVAK:

mongol szintaxis, burját szintaxis, melléknévi igenév, határozói igenév, igenévi szerkezet, alárendelés, időhatározói mellékmondat, előidejűség, utóidejűség

TUSOR PÉTER

A MAGYAR ÁGENSEK ÉS A RÓMAI HABSBURG-DIPLOMÁCIA A 17. SZÁZADBAN

Magyar részről 1607-től kezdve mutatható a magyar katolikus prelátusok állandó római képviselőinek, ágenseinek működése. Kezdetben az esztergomi érsekek megbízottai, 1639-től viszont már az egész magyar egyház képviselői: „agenti delle chiese d’Ongaria”. A 16. század utolsó évtizedeiben már hasonló címet viselt Veranchich Antal prímás egykori titkára, Francesco Diotallevi sági apát is, de ő részben Magyarországon, illetve a császári udvarban tartózkodott. Az 1680-as évek közepéig összesen kilenc állandó ügyvivő neve maradt fenn a forrásokban. Matteo Renzi és Lodovico Ridolfi pápai kamarások a Habsburgok római informátoraiként vállalták Forgách Ferenc (1607–1615) majd Pázmány Péter (1606–1637) prímások képviselőit. Camillo Cattaneo castiglionei apát személyében Francesco Gonzaga római császári követ egykori prágai képviselője, majd a prágai nunciatura beosztottja, őt követően ismét egy Habsburg-megbízott, Cornelius Heinrich (Cornelio Arrigo) Motmann Rota-auditor állt Pázmány bíboros rendelkezésére. Az első közös, az egész magyar egyházat kizárólagos joggal képviselő püspökkari ágens Pietro Giacomo Favilla lett. Megválasztására az 1639. évi, a magyar–szentszéki kapcsolatok legmélyebb válságából kiutat kereső nagyszombati püspökkari értekezleten került sor. Tisztét több pályázó közül unokaöccse, Pietro Giacomo Larzonna-Favilla vette át. Utánuk átmenetileg egy volt bécsi internuncius, Francesco Antonio Gallo avagy Galli (1672-től bitontói püspök) nyert ügyvivői meghatalmazást, akinek tisztébe átmenetileg Alessandro de Vecchi

apát lépett. Legvégül egy Magyarországon gyökeret eresztő olasz család tagja, Giovanni Giani (Jany) lett a magyar prelátusok képviselője. Az ügyvivők tehát szinte kizárólag olasz, ugyanakkor vegyesen egyházi és világi személyek voltak. Leginkább a császárpárti itáliai arisztokrácia, illetve a volt bécsi nunciusok környezetéből verbuválódtak. Az érvényesülésnek ezt az olykor az Egyházi Állam vezetéséhez is bejárást nyújtó útját azonban rendszerint egyéb karrierlehetőségek híján választották. Megélhetésüket csak úgy tudták biztosítani, ha a római híreket, ügyeket rendszerint több „megrendelőnek” is továbbították, intézték. A római magyar ágensek szerepe félig-meddig diplomáciai jellegűnek tekinthető. Ugyanis míg a 17. század elején az volt a jellemző, hogy a császári képviselő legelső szintje vállalta el a magyar prelátusok informálását, a század derekán már arra vannak adatok, hogy a császári követség munkáját segítő olykor a Habsburg-uralkodók vették igénybe a püspökök megbízottainak szolgálatait. Magyarország és Itália között mindkét irányban működő rendszer fenntartásáról volt szó. Az ágensek nem csak Rómából küldtek rendszeresen jelentéseket Magyarországra, hanem egyik alapvető feladatául az szolgált, hogy a Kúria legkülönbözőbb fórumaira a magyar prelátusok interpretációjában juttassák el a magyarországi híreket. A közös magyar püspökkari ágensek működéséről a 17. század második feléig maradtak fenn források.

KULCSSZAVAK:

Kora újkor magyar történelem, Egyháztörténet, Kora újkori diplomácia-történet, Nemzetközi kapcsolatok története a kora újkorban, Pápaságtörténet, az Egyházi Állam története, a Habsburgok története, a Szent Római Birodalom története.

